

13. Пропп В.Я. Об историзме фольклора и методах его изучения / В.Я. Пропп // Фольклор и действительность. — М. : Наука, 1976. — 326 с.
14. Тютюнник М. Іван Сірко: історичний віршований роман / М. Тютюнник // Архів письменника. — 2013. — 112 с.
15. Українські народні думи та історичні пісні / за ред. М.О. Кучеренка. — К. : Веселка, 1990. — 239 с.
16. Федоренко Д.Т. Кошовий лицарів чубатих / Д.Т. Федоренко. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2000. — 138 с.
17. Хорунженко К. Культурологи. Энциклопедический словарь / К. Хорунженко. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. — 640 с.
18. Чорі Ю. Жива історія / Ю. Чорі. — Мукачеве : Елара, 2000. — 444 с.

The article scrutinizes the transformation of ataman Ivan Sirko's image in historical poem «Tumu» by I. Ohienko and historical novels in verse «Open field» by L. Horlatch, «Ivan Sirko» by M. Tiutiunyk as the embodiment of national existence of people. It is accented on the courage, love of freedom, rebellious character, supernatural abilities, patriotism and love to Ukraine.

Key words: Ivan Sirko, image, national hero, historical poem, historical novel in verse, typology, folklore, problem.

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 811.161.2(092)

Т. Л. Видайчук

Київський університет імені Бориса Грінченка

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовані погляди вченого-енциклопедиста Івана Огієнка на українську літературну мову та її історію. Констатується провідне значення рідної мови у формуванні особистості, нації, культури, держави. Обстоюється триєдиний антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ: людина – мова – світ.

Ключові слова: Іван Огієнко, лінгвістична концепція, антропоцентризм, український персоналізм, літературна мова, мовна особистість.

Із значного і різноманітного наукового доробку професора І. Огієнка (більше ніж півтори тисячі статей, монографії, проповідей, листів ...) постає наукове, викладацьке, загальношкільське і водночас глибоко національне уявлення про мову. Поборник самобутності українського етносу, його культури і мови доводить, що мова є не лише знаряддям комунікації, а й засобом світосприйняття: вона є картиною світу і водночас світоглядним орієнтиром народу. Такими переконаннями просякнуті насамперед праці «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (1918), «Українська мова в Києво-Печерській лаврі в XVII ст. (1924), «Український стилістичний словник» (1924), «Сторінки історії української мови як мови богослужбової» (1926), «Розмежування пам'яток українських і білоруських» (1926), «Нарис з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Історичний словник української мови» (1930), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (завершений у 1934, а вперше виданий 1961), «Історія української літературної мови» (1950), «Етимологічно-семантичний словник української мови (1975-1995).

Метою цієї статті є вивчення антропоцентричного підходу І. Огієнка до виявлення особливостей української мови та аналізу її історії.

І. Огієнко працював у таку історичну епоху, коли у філологічній науці панувала ідея осмислення мови через призму культури народу та його історії. Цей підхід був започаткований батьком лінгвістики В. фон Гумбольдтом, підтриманий представниками порівняльно-історичного мовознавства, розвинутий прихильниками психологізму в теорії про мову Г. Штейнталем, В. Вундтом, О. Потебнею [1, с. 9]. І в лоні цих ідей сформувались самотутні погляди українського етнопсихолога, лінгвіста, історика мови професора І. Огієнка.

На думку вченого, мова подібна до окулярів, через які людина бачить навколишній світ; різні мови дають не просто різні позначення одного й того самого предмета, а й формують різні його бачення, бо «мова – найясніший вияв нашої психіки, це найперша сторона нашого психічного «Я»» [2, с. 239-240]. Провідне значення національної мови у процесі формування особистості ґрунтується на самій сутності мовної діяльності як способу пізнання дійсності, способу мислення, основі світосприйняття. Рідна мова, яка діє через систему національно-мовних категорій, переконаний І. Огієнко, є вирішальним чинником буття нації, упровадження національної ідеї, важливою умовою становлення і зміцнення такого явища, яке О. Кульчицький назвав «українським персоналізмом», структурування української душі, національного менталітету. Тому в усіх своїх працях учений розглядав мову як «серце народу», його «душу», «головний двигун розвитку української культури».

Лінгвістичний доробок І. Огієнка відзначається фундаментальністю досліджень та чіткістю віднайдених закономірностей розвитку української мови.

Його перші наукові розвідки у галузі українського мовознавства та історії мови побачили світ у 1908 р. у Записках наукового товариства Т. Шевченка: «Історія граматичної літератури» та «Огляд українського язикознавства». У 1915 р. у Києві виходить друком праця «Иноземные элементы в русском языке. История проникновения заимствованных слов в русский язык», у якій поряд з історією запозичень до російської мови дослідник розкриває аналогічні процеси української мови, розрізняючи запозичення стародавніх часів: східні (іранські, арабські, тюркські), західні (германські, литовські, кельтські, угорські), південні (грецькі, латинські, старослов'янські), та більш сучасні європейські – польські, німецькі, англійські, голландські та інші. Підсумком у дослідженні стала думка про те, що запозичення є фактором розвитку кожної культурної мови, а засвоєні слова відображають історію зв'язків народу з іншими культурами.

Наступним етапом наукової діяльності І. Огієнка стало вивчення мови стародавніх українських писемних пам'яток («Пам'ятки старослов'янської мови X-XI віків» (1929), «Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський «Апостол» 1560 року» (1930), «Сербська Євангелія 1560 року» (1930), «Псалтир половини XVIII віку в Лемківському перекладі» (1931), «Лисевська тріодь 1734 року» (1931) та інших. Ґрунтовний аналіз значної кількості першоджерел («Збірника Святослава», «Остромирового Євангелія», «Чуднівського псалтиря», «Казань Григорія Богослова» та інших) дозволив ученому констатувати, що після прийняття Руссю християнства старослов'янська мова утверджується на цій території як священна літературна мова. На Західну Україну, зокрема в Закарпаття, вона прийшла ще раніше, під час діяльності Кирила і Мефодія, тобто в другій половині IX ст. [3, с. 110]. Поряд із канонічною існувала і юридично-ділова мова, що мала в своїй основі місцеві східнослов'янські мовні риси, але не була позбавлена і старослов'янських слів і форм. Такі спостереження сприяли визначенню часу виникнення української мови як однієї зі слов'янських мов, при чому, не порушуючи істини, дозволили зробити її на одне-два століття старшою, пам'ятаючи про те, що

найперші пам'ятки могли й не зберегтись; вони окреслили актуальний і сьогодні лінгвістичний дискурс давньоруської народності та давньоруської мови.

Теоретичні узагальнення результатів багатолітніх досліджень історії української акцентології були викладені у статтях «Український наголос у XVI віці» (1928), «Акцентні значки в наших писаних пам'ятках» (1937) та у монографії «Український літературний наголос» (1951). Важливим став висновок про те, що вже у XV ст. українська мова мала успадковану з праслов'янського мовного періоду власну систему наголосу, відмінну від польської та російської мов, а характер наголошування у південно-західних говорах уможливив проведення типологічної паралелі між українською та сербською мовами.

Такі висновки сприяли утвердженню повноцінної мовної свідомості українців як одного із слов'янських народів, розумінню української мови як національної з тривалою історією, а не окремого наріччя.

За І. Огієнком – народ без мови – не є повноцінним народом. Тому ідея мовної соборності, об'єднання нації лежала в основі започаткування часопису «Рідна мова». Протягом 1933-1939 рр. учений був редактором цього популярного щомісячника, який поширював у західноукраїнських землях норми української літературної мови, засновані на середньонадніпрянських говорах. 91 випуск журналу подав нові емпіричні і практичні відомості з української фонетики, діалектології, лексикології та лексикографії, граматики, ономастики, психолінгвістики та лінгводидактики, послідовно відстоював ідею єдиної літературної мови для всіх українських земель як запоруки міцної національної свідомості й самостійної державності. У цей період І. Огієнко сформулював 10 мовних заповідей свідомого громадянина, які демонструють нерозривну єдність антропоцентричної тріади в розумінні мови: людина – мова – світ. Заповіді виклав у настигній таблиці «Шануймо рідну мову!» для шкіл, читалень, установ:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то сутність культурного розвою народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить свідомо практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

Практичне здійснення цих заповідей сам І. Огієнко розпочав набагато раніше безпосередньою участю в створенні єдиного українського правопису: очолив правописну комісію. Під його впливом були внесені окремі зміни у «Правописні правила», прийняті науковим товариством імені Т. Шевченка у Львові, що базувались на основі правописної системи С. Желехівського. Це було перше в історії української літературної мови запровадження на більшій частині України єди-

них загальнообов'язкових норм (циркуляр «Про головні правила українського правопису для обов'язкового шкільного вжитку по всій Україні» (1919)).

З метою подолати мовну байдужість та виробити і апробувати єдині норми літературної мови редакція «Рідної мови» вирішила видавати «Мовний порадник для редакторів, видавців і робітників пера». «Адресата такого порадника було обрано не випадково, адже саме від тих, хто редагує й випускає українськомовні періодичні органи, книги, значною мірою залежало те, на які правописні норми орієнтуватимуться читачі. Випуски «Мовного порадника» – це своєрідний журнал в журналі», в якому всі мовні питання подавались лаконічно і з конкретними прикладами. До речі, саме «Мовний порадник» запропонував усім видавцям вживати державотворче словосполучення «в Україні», замість колоніального і принизливого для всіх українців «на Україні» [4, с.40-41]. Така порада підкріплювалась аргументованою статтею самого редактора, де переконливо доводилась причина багатолітнього вживання словосполучення «на Україні» як ознаки невизнання України самостійною державою [5]. Ця стаття й сьогодні не втратила своєї актуальності, адже й досі чимало мовців користуються цим мовним стереотипом.

Редакція «Рідної мови» за безпосередньої участі Івана Огієнка, як пише М. Тимошик, «на фоні переорієнтації зусиль офіційних радянських мовознавців (під тиском кремлівської влади) на зближення лексичних і правописних норм української мови з російською, об'єктивний процес відродження української мови, очищення її від ідеологічних нашарувань сміливо перебрала на себе після Українського інституту наукової мови в Києві» [4, с.49] і зажила репутації солідного друкованого органу і своєрідної наукової інституції, яка сприяла формуванню адекватного уявлення українців про їхню мову.

У контексті Огієнкових зусиль щодо захисту й утвердження наукової, політично незаангажованої концепції походження української літературної мови, що бере початок з IX століття, значний інтерес для нашої мовознавчої науки має «Історія української літературної мови», яка вперше була надрукована у 1949 році у Вінніпезі і стала однією з найбільш урадованих за радянських часів праць, оскільки повертала пам'ять, глибинне усвідомлення мови своїх пращурів як стрижня ствердження своєї держави. До написання цієї праці автор ішов десятиліттями, прагнув у історичному розрізі показати непростий шлях, який пройшла українська мова, ствердити її окремішність, самобутність, відкинути псевдонаукові твердження про українську мову як «чисте наріччя».

Антропологічна тріада лінгвістичної концепції І. Огієнка «людина – мова – світ» повною мірою розкривається у його «Грамагічно-стилістичному словнику Шевченкової мови» (1961).

Мовотворчість народу органічно переплітається з мовотворчістю індивідів, оскільки будь-який індивідуальний акт мовлення – це активний процес самовираження мовця. Інакше кажучи, індивідуальне слововживання є індивідуальним осмисленням буття через усталені в мовленнєвій дійсності та колективні мовні форми. Отже, мова як творіння нації, є водночас і витвором окремих індивідів. Усвідомлюючи той факт, що мова Т. Шевченка «стала наріжним каменем дальшої нашої літературної мови» [6, с.5]. І. Огієнко заглиблюється у витоки мовної свідомості поета, у особливості його індивідуального слововживання, у національно-мовну специфіку Шевченкового вірша. Учений наголошував, що «народний елемент, головю пісенний, став основним у Шевченковій мові» [6, с.5], проте в неї органічно вплетена церковнослов'янська стихія, підґрунтям якої було добре знання великим Кобзарем Біблії та Псалтиря [6, с.13-14]. Про «чистоту» літературної мови, про захоплення мовною особистістю Т. Шевченка

свідчить той факт, що І. Огієнко пише про свідоме уникання поетом «дрібного-віркових місцевих виразів» та «розговірного селянського жаргону [6, с.18, 20]. Мовознавець дає високу оцінку новотворам Т. Шевченка, які відповідають духу і традиціям української мови та відбивають українську мовну картину світу: *лани широкополі, широколисті тополі, Дніпро крутоберегий, недвига* «інертна людина», *одіна* «самотність», *співа* «спів» та іншим. «Велика заслуга І. Огієнка полягає в тому, що у «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» він навів і прокоментував з погляду історії української літературної мови українську лексику «Кобзаря», яка лягла в основу формування української літературної мови» [7, с.103]. Образно кажучи, словник Т. Шевченка значною мірою засвідчує те, що народ знає про світ. Це не просто набір впорядкованих слів, а чітко організований мовний механізм, що слугує нескінченним творчим процесам.

І. Огієнко звертав особливу увагу й на Шевченкові наголоси як цінний матеріал для вивчення історії української літературної мови. Зафіксовані дослідником у Кобзаревому слововживанні форми *конець, кончати, война, вольний, гость, Запорожжя, оегот, Трахтемиров, якор* [6, с.65, 72, 97, 195], де в народній мові в закритому складі ще не відбулось переходу [о] в [і], рідковживані, але наявні старослов'янськими *враг, врем'я, год, город, дер, злато, костер, красота, лати, минута, малодушіє, плам'я, прісносущий, прозябати, хранити, чаяти, язык* «мова» демонструють характерні ознаки мови українця першої половини XIX ст., у якій відбивались деякі риси староукраїнської мовної свідомості, органічно пов'язані зі староукраїнською книжною традицією. Таким чином І. Огієнко констатує тенденцію української літературної мови і мовної свідомості зберігати зв'язок з попередньою книжно-писемною практикою й стилістично урізноманітнювати новачіями засоби індивідуальної художньої мовотворчості.

Дослідник вважав мову поета еталоном, найвищим виявом вербалізації національно-мовної свідомості й широко використовував тексти Т. Шевченка як ілюстративний матеріал у лексикографічних працях. Але творчість Т. Шевченка привернула увагу І. Огієнка ще й тому, що вона торкалась актуальних суспільних ідей та проблем, які турбували і самого мовознавця. До таких належить і відстоювання права українського народу мати свою літературну мову.

І. Огієнко – це одна з найпомітніших постатей в українській культурі, яка переймалась глибочинно та глибинними дослідженнями української мови. У своїх наукових пошуках учений спирався на психологічну теорію О. Потебні про утворення й сприйняття слова, а також про роль мови у пізнанні зовнішнього світу, про її зв'язок з психологією і культурою народу. Як наслідок діяльності І. Огієнка, українські мовознавці активно працюють у різних галузях лінгвістики, сповідуючи триєдиний антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ: людина – мова – світ.

Список використаних джерел:

1. Саєвич І. Роль людського чинника в мові: людина – мова – світ / І. Саєвич // Українська мова і література в школах України. – 2014. – №7-8. – С. 9-12.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
3. Огієнко І. Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський «Апостол» 1560 року; Літературно-лінгвістична монографія / І. Огієнко. – Варшава, 1930. – 520 с.
4. Тимошик М. Мова – душа нації. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) поборник української мови [передне слово] / М. Тимошик // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Історія Української літературної мови. – К. : Наша культура і наука, 2001. – С. 8-62.

5. Огієнко І. В Україні, а не на Україні / І. Огієнко // Рідна мова. – 1938. – Ч. 7. – С. 67-72.
6. Лларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Лларіон ; [перевид., передм.: Н. Захлюпана, В. Будний]. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – 217 с.
7. Єрмоленко С. Мовотворчість Тараса Шевченка у слов'янській рецепції XIX-XXI ст. / С. Єрмоленко, А. Мойсієнко, Л. Гнатюк // Мовознавство. – 2013. – №2-3. – С. 100-112.

T.L. Vydaychuk's article, «Anthropocentrism and Ukrainian personalism of Ivan Ohienko's linguistic concept», focuses on Ukrainian literary language and its history of scholar encyclopedist Ivan Ohienko. The leading role of native language in the development of human personality, nation, culture, state is noted in the article. The ternary anthropocentric approach to the study of linguistic phenomena is asserted: human – language – world.

Key words: Ivan Ohienko, linguistic concept, anthropocentrism, Ukrainian personalism, literary language, language personality.

Отримано: 02.10.2015 р.

УДК 811.161.2:101.2(092)

В. А. Вознюк

Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської

ЖИВИМО ЗА ЗАПОВІТАМИ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена окресленню основних віх творчого сходження Івана Огієнка як поета, прозаїка, літературознавця, культуролога, педагога, бібліотекаря, редактора і видавця, публіциста і оратора, проповідника, автора перекладів богослужбових книг і повного перекладу Святого Письма українською мовою, організатора культурного, освітнього і церковного життя.

Ключові слова: Іван Огієнко, духовність, український народ, українознавчі праці.

«Я наш нарід цілим серцем люблю і душа моя віщує, що його велика доля жде» [3, с.159], – ці слова Юрія Федьковича іноді видаються мені моїми власними, начебто не поет так сказав, а вони визріли в мені і назавше вкорінилися в пам'яті. Принаймні таке відчуття вселилося в душу ще понад п'ять десятиліть тому, коли навчався в молодших класах сільської восьмирічки. Саме тоді, довідавшись, що я постійно читаю книги, наш даскал, як тоді у селі називали дяка, Василь Фошка запропонував мені томик творів Юрія Федьковича: «Читай! Написано дуже файно. Написано так, ек є у нас, ек у гуцулів ведетси». Прочитав книгу з захопленням, у правдивості слів пана Василя мене найбільше переконав твір «Люба – згуба». «А чи я сам не був свідком всього того, про що написав наш земляк?» – запитував сам себе. Повірів написаному, запишався навіть по-дитячому, що я живу за кілька кілометрів, де народився і мешкав цей великий чоловік. Запам'ятав назавше і принагідно хизувався тим фактом, що якраз початкову освіту він здобував у нашому селі Киселиці у домі свого рідного дядька Івана Ганицького, настоятеля Свято-Духівської церкви. До речі, настоятелем цієї церкви з березня 1947 року по липень 2012 року був і мій тато – митрофорний протоієрей Аксентій.

Шанувальники творчості Буковинського Соловія згадані слова Ю. Федьковича сприймають як слова щирого серця, їм вірять. Природні також його поетичні рядки, створені ним як відповідь на запитання «Що я люблю, в що вірю, на що надіюсь»: